

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.87)

КЛАСИФІКАЦІЯ КЕРАМІКИ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ ЕПОХИ ЛАТЕНУ

Мойжес В.В. (Ужгород)

В історії Верхнього Потисся виділяється період, пов'язаний з формуванням і занепадом культур основного населення регіону - північних фракійців (XII ст. до н.е. - початок V ст. н.е.). Не дивлячись на певну природну замкнутість територій, на окремих етапах свого розвитку субстратні племена зазнавали значних чужорідних впливів.

Основою для хронологічного та етнічного визначення пам'яток III - I ст. до н.е. виступає посуд, як найбільш масова категорія археологічного матеріалу. В першу чергу це стосується ліпного посуду, який вироблявся для власного вжитку, як правило, використовувався однією чи декількома сім'ями, члени яких були близькими родичами, рідко виходив за межі певної етнічної групи [3, с.26], зберігаючи традиції попередніх поколінь.

Широкого поширення в латенський період отримує кружальний посуд. Даний факт засвідчений значною його кількістю на поселеннях (від 40 до 70% у комплексах). Виходячи з цього, дослідники припускають можливість існування спеціалізованих центрів з виготовлення кружальної кераміки [9, с.27; 10, с.127]. Тут слід відмітити, що на пам'ятках тієї чи іншої культури гончарні майстерні, як і інші виробничі об'єкти, поодинокі. Прикладом можуть бути два регіони: територія черняхівської культури, де зафіксовано біля 3000 пам'яток, а виявлено біля 50 гончарних печей [4, с.14; 6, с.144-145] і Верхнього Потисся, де, навпаки, на порівняно обмеженій території виявлено більше 180 подібних об'єктів [6, с.152; 10, с.218].

Щодо часу появи місцевого гончарства в історіографії існують різні думки. П.Юречко [29, с.206] зауважив, що перший кружальний посуд вироблявся носіями куштановицької культури, а Т.Колнік [30, с.529] виникнення постійного місцевого гончарства у Верхньому Потиссі відніс до значно пізнішого часу - I ст. до н.е.

Основним джерелом при вирішенні даного питання виступають печі для випалу кружальної кераміки. Найбільш ранніми в регіоні є печі з Андриду [40], Ачиша [34, с.70] та Добри [17, с.13], зведені у III - II ст. до н.е., судячи з технології їх виробництва і виявленого біля них посуду, кельтськими майстрами.

Наявні на сьогоднішній день керамічні матеріали пам'яток III - I ст. до н.е. (рис.1) дозволяють провести їх класифікацію і аналіз. У

жорідних впливів. Особливо чітко це проявилось в кінці IV - III ст. до н.е. після проникнення у Верхнє Потисся носіїв латенської цивілізації - кельтів. Вони зумовили видозміну матеріальної культури місцевих племен, що знайшло відображення в широкому розповсюдженні металургії, металообробки та гончарства. науковій літературі єдина типологія форм посуду доби латену відсутня. Опираючись на найбільш поширену термінологію у визначенні форм, ми пропонуємо наступну типологію кераміки Верхнього Потисся епохи латену.

У залежності від технології виробництва вся кераміка поділяється на дві великі групи: ліпну та кружальну, які, в свою чергу, розбиті на підгрупи.

Ліпний посуд. На основі техніки виготовлення та призначення виділений у дві підгрупи: кухонний (А) та столовий (Б).

Підгрупа А. Кухонний посуд формувався з глиняного тіста з вмістом жорстви, шамоту чи піску, що надавало глині додаткових властивостей, зокрема збільшувало вогнетривкість виробів та запобігало деформації при висиханні [3, с.90]. Поверхня кераміки інколи бугриста від домішок. Випал добрий, але не завжди рівномірний. Колір посуду жовтий, охристий або коричневий. Орнаментація представлена різноманітними шишкоподібними наліпами, пальцевими вдавненнями та наліпними валиками. Асортимент цієї підгрупи представлений горщиками, які виділені в чотири типи:

Тип I. Посудини з широко розкритим устям та не вираженими горлом і вінчиком. Тулуб конічно звужується до дна. Параметри: діаметр вінчика (D) - 16-38 см; дна (d) - 11-15,5 см; висота (H) - 24-42 см (рис.2, 1).

Тип II. Діжкоподібні горщики, зазвичай оздоблені шишкоподібними виступами чи пальцевими вдавненнями. D - 8,5-16 см; d - 6,5-11 см; H - 13-20 см (рис.2, 2-5). Вони виступають найбільш поширеним типом.

Тип III. Невеликі, приземисті горщики з добре відкритим, виділеним горлом і плавно відігнутим коротким вінчиком. Найбільше розширення припадає трохи вище середини корпусу. D - 11 см; d - 8 см; H - 13,5 см (рис.2, 7). Горщики цього типу частіше за все зустрічаються в керамічних комплексах поселень [32, р.58].

Тип IV. Посудини з округлим тулубом, у яких максимальне розширення припадає на

середину корпусу чи трохи нижче. Вінчик звичай довгий, злегка відігнутий. D - 12-16 см; d - 9,6-11 см; H - 19,5-22,5 см (рис.2, 6,8).

Перераховані типи є характерними для попередніх фракійських культур регіону [12, рис.1, 1-12, 18-25].

Корчаги. До цієї групи відноситься посуд, порівняно з горщиками великих розмірів, представлений однією формою, яка за профілем відповідає горщикам II типу. D - 18,5 см; d - 15,5 см; H - 30,5 см (рис.2, 11). Найбільш ранній екземпляр відомий на поселенні IV ст. до н.е. в Стретавці [37, obr.9, 7; 38, tab.IX, 20]. Пізніше корчаги отримали широкого розповсюдження на дакійських пам'ятках [8, рис.2, 1-5].

Одна з найменш поширених форм кераміки - мініатюрний посуд, який можна визначити як кубки.

Тип I. Це невеликі округлі кубки з загнутим у середину вінчиком. D - 5,3-5,5 см; d - 3,5-4,7 см; H - 4-4,8 см (рис.2, 9).

Тип II. Кубки конічної форми з невиділеним вінчиком. D - 8-12 см; d - 4,8-7 см; H - 4,6-6 см (рис.2, 10).

Підгрупа Б. Столовий посуд якісного виготовлення, до глиняного тіста якого додавалися пісок, інколи дрібний шамот чи жорства. Покривався чорним, рідше коричневим лощенням. Цим досягався подвійний результат: ущільнювалася поверхня та декорувалася кераміка [16, с.208]. Із орнаменту використовувалися шишкоподібні виступи та різноманітні випуклості, які видавлювалися з середини. У порівнянні з кухонним, асортимент більш широкий: горщики, корчаги, миски, глечики, черпаки.

Горщики. Представлені однією формою - біконічними посудинами. Вінчик плавно відігнутий, горло виділене. Найбільше розширення в центральній частині тулуба. Середні розміри: D - 17 см; d - 10 см; H - 21 см (рис.3, 4,7).

Корчаги. Виділяються три основні типи:

Тип I. Посудини з плавно відігнутим вінчиком і високою, конічною шийкою, яка відокремлена від плечиків борізкою. Тулуб випуклий з найбільшим розширенням нижче середини корпусу, прикрашеного в нижній частині виступами-упорами. D - 28 см; d - 15 см; H - 50 см (рис.3, 1). Цілий екземпляр походить з поховання 35 могильника Чумешть [49, fig.26; 23, pl.XV, 2], яке І.Г.Крішан датує III - II ст. до н.е. [22, pl.XXX, 1].

В окремий варіант корчаг даного типу виділена посудина з поховання 19 кельтського могильника Пішколт, визначеного фазою LT B2 [43, fig.3, 3]. Її параметри: D - 28 см; d - 14 см; H - 44 см (рис.3, 2). Зникнення притаманних попередньому варіанту елементів (канелюри та шишкоподібні виступи), можливо, пов'язане з появою у регіоні гончарства та його впливом на домашнє виробництво посуду [12, с.18].

Тип II. Корчаги овальної форми з плавно відігнутим вінчиком. Горло виділене. Найбільше розширення тулуба у нижній третині корпусу, де посудини оздоблені шишкоподібними виступами. D - 16 см; d - 12 см; H - 32 см (рис.3, 3).

Тип III. Стрункі корчаги біконічної форми. Вінчик добре відігнутий, його діаметр трохи більший за діаметр дна. Горло, нижче якого знаходилися шишкоподібні виступи, чітко виділяється. Максимальне розширення посудини припадає на середину корпусу. D - 20-22 см; d - 15,5-20 см; H - 37,2-45 см (рис.3, 5).

У виготовленні корчаг розглянутих типів простежуються традиції попередньої доби. Аналогії даному посуду знаходимо на гальштатських пам'ятках, де вони виступають пізніми варіантами класичних гавських амфор [12, с.18]. Такі посудини відомі в поховальних комплексах куштановицької культури [14, рис.8, 1; 15, рис.18, 2-3] та культури Саніслеу-Нір [41, abb.12,15; abb.15,1; abb.16, 20], а також на поселеннях [38, tab. IX. 11,15,18-19; tab. X. 7,15; tab.XII, 21]. Наявність їх на латенських пам'ятках регіону характеризує ранній етап розвитку культури, тому що в ступені LT B2/C1 вони зникають [32, р.57].

Серед асортименту ліпного посуду латенського часу виділяються мископодібні вази. Форма їх приземиста, вінчик плавно відігнутий, діаметр якого більший за висоту самої посудини. Плечики чітко виділені, горло низьке та широке. Тулуб випуклий, з найбільшим розширенням у середній частині. Нижня половина посудини прикрашена виступами-упорами. Параметри: D - 28см; d - 13 см; H - 26 см (рис.3, 6).

Цілий екземпляр відомий з поховання 5 могильника Чумешть [21, fig.4, 2; 23, pl.III], яке датується III - II ст. до н.е. [22, pl.XXX, 3]. І.Т.Нікулице визначив в виготовленні даної посудини елементи симбіозу кельтського та північнофракійського керамічного виробництва - форма типово кельтська, а виступи-упори - традиційний фракійський елемент [13, с.182]. Твердження дослідника підтверджує і знаходження поряд із цією вазою ліпної миски з типовим кельтським профілем [21, fig.4, 1; 23, pl.III]. Тут також зауважимо, що посудини схожих пропорцій відомі на пам'ятках культури Гава, де вони в більшості оздоблені пелюстковими виступами [5, рис.41, 17; 43, 2-3; 1, рис.99, 2-5; 24, tab.V, 5,9].

Миски. Одна з найпоширеніших форм посуду, серед якої виділяються три основних типи:

Тип I. Конічні миски з невиділеним вінчиком, як варіант, інколи він витягнутий догори. D - 12,5-27 см; d - 7-11,5 см; H - 6-10,5 см (рис.4, 1-2,4).

Тип II. Біконічні миски, вінчики яких

нахилені до середини. D - 17-25 см; d - 11,5-12 см; H - 7,5-10 см. У цьому типі виділені два варіанти:

Варіант А. Великі глибокі миски (рис.4, 5).

Варіант Б. Приземисті миски (рис.4, 3).

Тип III. Миски з плавно відігнутих вінчиком. Плечики різко виділені, тулуб від них конічно звужується до дна. D - 10,4-47 см; d - 3,4-15 см; H - 4,6-15 см. Виділяються три варіанти:

Варіант А. Миски з чітким конічним тулубом (рис.4, 6).

Варіант Б. Посудини, на відміну від попередніх, з більш округлою нижньою частиною (рис.4, 7).

Варіант В. Відрізняється від варіанту Б більш приземистою формою (рис.4, 8).

Миски I, II та варіант А III типу вироблялись у традиціях попередніх культур регіону, а останні два варіанти III типу - за зразками кельтських кружальних. На сьогодні в регіоні вони відомі тільки у похованнях 5, 35 та 22b могильника Чумешть [21, р.15, fig.1, 1, fig.3, 1, fig.5, 1].

Наступна група ліпного посуду представлена глечиками. Їх виділяємо в чотири основні типи:

Тип I. Глечики з плавно відігнутих вінчиком і високою циліндричною шийкою. Тулуб округлий, в більшості випадків прикрашений випуклостями, видавленими з середини. Ручка петлеподібна, кріпилася до вінчика та найбільшого розширення тулубу. Інколи вона прикрашалася виступами. D - 9-13 см; d - 7-12 см; H - 12,3-24 см (рис.4, 10-11).

Тип II. Глечики з плавно відігнутих вінчиком і виділеним горлом. Тулуб овальної форми, його найбільше розширення припадає на нижню половину корпусу. Ручка кріпилася до вінчика та плечиків, інколи на верхній її частині присутні невеликі шишкоподібні виступи. D - 5-13 см; d - 4-11 см; H - 7,5-21 см (рис.4, 12).

Тип III. Це невеликі, стрункі, біконічні посудини з плавно відігнутих вінчиком. Ручка трохи виступає над устям. Кріпилася вона до вінчика та згину тулуба. D - 5-9 см; d - 3,4-8 см; H - 6,5-14,5 см (рис.4, 9).

Глечики з пропорціями, подібними до перших трьох типів, вперше зустрічаємо серед керамічного матеріалу поселення IV ст. до н.е. у Стретавці [37, obr.2, 3,4,6,9]. Присутні там і фрагменти кельтського кружального посуду [37, obr.8, 3,6]. Скоріш за все їх поява пов'язана з проникненням кельтів, у яких подібні глечики були широко розповсюджені як у ліпному, так і в кружальному виконанні [11, рис.3, 1-3,6].

Тип IV. Посудини з невеликим, плавно відігнутих вінчиком. Шийка конічна, чітко виділяється від ребрих плечиків. Тулуб випук-

лий. D - 11 см; d - 8,2 см; H - 16 см (рис.4, 13). Цілий екземпляр входить до комплексу поховання 13 могильника Чумешть [21, fig.7; 23, pl.VII, 4].

Черпаки. За своїми пропорціями виділені в чотири типи:

Тип I. Невеликі біконічні черпаки з плавно відігнутих вінчиком і високо піднятими плечиками. Ручка петлеподібна, трохи виступає над вінчиком. D - 11 см; d - 7 см; H - 14 см (рис.4, 14). Черпаки цього типу зустрічаються виключно на поселеннях [32, р.58, fig.13, 14].

Тип II. Це невеликі посудини джікоподібного профілювання з невиділених вінчиком і виступаючою над ним великою петлеподібною ручкою. D - 5-11,8 см; d - 5-8,5 см; H - 6-10,7 см (рис.4, 15). Відомі за похованнями Пішколта [42, fig.9, 1; 43, fig.20, 5] та Саніслеу [21, fig.29, 1; 22, pl. XXXVII, 8].

Тип III. Представлений черпаками з невеликим, трохи відігнутих вінчиком. Широке горло чітко виділяється від ребрих плечиків, на яких присутні невеликі шишкоподібні виступи. Тулуб випуклий, корпус приземистий. Петлеподібна ручка кріпилася до вінчика та плечиків. D - 8-10,1 см; d - 5-8 см; H - 7,5-10 см (рис.4, 17-18). Представлені у похованнях 22b та 35 могильника Чумешть [23, pl.XI, 1-2 pl.XV, 3].

Тип IV. До цього типу віднесений посуд приземистої конічної форми. Округла ручка ледь виступала над вінчиком. Параметри: D - 10 см; d - 7,5 см; H - 5,1 см (рис.4, 16).

Один з таких черпаків відомий з поселення Чумешть [21, fig. 14; 22, pl. XXXVII, 5]. На думку І.Г. Кришана, вони є проміжною ланкою в еволюції від конічних черпаків з великою петлеподібною ручкою до конічних чаш [21, р.32; 22, fig.65], які отримали широке розповсюдження в дакійській культурі як характерний посуд групи А [8, с.174, рис.3, 1-65].

Серед ліпної кераміки виділимо невеликий широкогорлий посуд з двома ручками з коротким і плавно відігнутих вінчиком. Тулуб опуклий з найбільшим розширенням в центральній частині. D - 5 см; d - 6 см; H - 8 см (рис.4, 19). Вони виступають імітацією еліністичних кратерів, які набули широкого поширення в дакійській культурі в ліпному і кружальному виконанні [8, с.176, с.178, рис.5, 19-22, рис.6, 25-30]. Цілий екземпляр відомий з поховання 202 могильника Пішколт [42, р.61, fig.10, 9].

Кружальний посуд. Продукція гончарних майстерень відзначається високою якістю. Це було зумовлено наявністю гончарного кола, печей для випалу кераміки та самою технологією її виробництва.

Посуд виготовлявся із ретельно підготовленої глини з домішками дрібного шамоту і дрібнозернистого піску. Формувався він на гончарному крузі, використання якого, як вважа-

ється, було запозичене з Греції [36, s.68]. За своєю конструкцією круг був з ручним приводом. Вісь пронизувала круглу дошку, яка служила для обертання. На верхньому виступаючому кінці осі була залишена вільна поверхня для формування виробів. Нижня, вужча частина осі, була металевою і оберталася на кам'яній підставці [36, s.68].

Випал продукції відбувався у двох'ярусних печах. Нижній ярус - камера топки, діаметром 0,9-1,6 м та висотою 0,3-0,4 м, розділена опорною стінкою на дві камери, виступувала у материку. Камера обпалення надбудовувалася над давнім горизонтом, висотою до 0,5 м, через верхній отвір якої здійснювалося завантаження виробів. При потребі, отвір і гирло печі замазували глиною і кераміка проходила відновлювальний випал. Під камери випалу встановлювався на опорну стінку і мав до 22 продуктів. За класифікацією Й.Геннінга ці печі відповідають варіанту В [27, s.195] (рис.5).

Керамічні вироби проходили спеціальну підготовку. Їх поверхня пророщувалася і орнаментувалася прямими та хвилястими лініями, жолобками, валиками, насічками, рідше штампованим декором.

За технологією виробництва гончарний посуд поділяється на чотири підгрупи (А, Б, В, Г).

До підгрупи А зарахована кераміка, яка проходила окислювальний випал, через що набувала жовтого, червоного чи коричневого кольору і покривалась чорним, рідше коричневим лощенням.

Підгрупа Б. Представлена посудом, який проходив відновлювальний випал, після чого він отримував сірий колір. Досягалося це шляхом перекриття доступу кисню у середину печі, за рахунок чого відбувалося перетворення окису заліза, який зазвичай входив до складу гончарних глин, у закисне залізо [4, с.139]. В комплексах складає незначну частину кружалної продукції [6, с.150].

Перші дві підгрупи (А, Б) найбільш численні. При аналізі форм їх можна об'єднати, тому що однаковий за формою посуд інколи піддавався і окислювальному, і відновлювальному випалу.

Асортимент кружалного посуду цих підгруп представлений вазами, мископодібними вазами, мисками, глечиками, черпаками та горщиками.

Найбільш поширеною формою кружалного посуду виступають вази. За своїми пропорціями вони виділяються у сім типів:

Тип I. Сіроглиняні посудини з вузьким та довгим горлом, яке звужується до приплюснутого дископодібного тулубу. Дно з омфалосом. Горло прикрашене валиком, а тулуб - врізаними жолобками. Розміри: D - 10 см, d - 4 см,

H - 25 см (рис.6, 1). Представляють класичний тип *Linsenflaschen*, який проник в регіон у результаті імпульсів з північно-італійської області [47, s.286-287] і характеризує ступінь LT B1 [25, s.186-187]. Дослідники відзначають, що в Карпатській улоговині подібні вази використовувались до ступеня LT C [28, s.133-134]. У Верхньому Потиссі вони представлені одиничним екземпляром із поховання 180 могильника Пішколт супроводжували фібули духцовського та мюнзингерського типів [42, p.58, fig.9, 1-2,9], які визначають ранній етап виникнення могильника, що відповідає ступеню LT B2a [20, s.342, tab.3].

Тип II. Вази з добре відігнутих вінчиком і конічною шийкою. Тулуб випуклий, з найбільшим розширенням на середині корпусу. Плечики чітко виділені. D - 12,6-18 см, d - 5,6-12 см, H - 12,7-33,5 см. Екземпляри цього типу можна виділити в два варіанти: з відносно широким (рис.6, 2) та вузьким (рис.6, 3) горлом. Вази з широким горлом з'являються у фазі LT B2, однак найбільшого поширення отримали у фазі LT C1. Вази другого варіанту з'являються у фазі LT C1a [44, fig.13, 3].

Тип III. За пропорціями тотожний попередньому типу. Різниця спостерігається у відсутності різкого відокремлення тулубу від плечиків та у плавно відігнутому вінчику. D - 17-24 см, d - 9-13 см, H - 22,5-35 см. Також відрізняються між собою шириною горла (рис.6, 4-5). Варіантом цього типу можуть бути вази з округлим тулубом, у яких зберігаються такі самі пропорції (рис.6, 9-10). Використання ваз першого варіанту починається у фазі LT B2 [42, p.54; fig.5, 2] і простежується до фази LT D [32, p.59]. Другий варіант з'являється пізніше, у фазі LT C1a [23, pl.I, 1, XIII, 1]. На рубежі н.е. змінюється технологія виробництва ваз другого варіанту. Це знайшло відображення у зникненні валиків на поверхні посудин, яка починає вкриватися фарбою [32, p.59].

Тип IV. Біконічний посуд із короткою шийкою та добре відігнутих вінчиком. Тулуб сильно випуклий, його найбільше розширення припадає на середину чи на нижню третину корпусу. Поверхня прикрашалася валиками. У багатьох випадках вкрита штампованим декором. D - 15-31 см, d - 10-14 см, H - 24-40 см (рис.6, 6-8). Відомі з приходом кельтів (Розвадь) [32, p.59], тобто у фазі LT B2a та існують до фази LT C1 [44, fig.2, 7,11, fig.6, 3].

Тип V. До цього типу відносяться вази з відносно високою шийкою та плавно відігнутих вінчиком. Тулуб біконічний. D - 9-15 см, d - 5-11 см, H - 13-24 см (рис.6, 11-12). Використання фіксується з фази LT B2b [26, obr.3, 2] до фази LT C1a [49, obr.20, 2].

Тип VI. Горщикоподібні вази з плавно відігнутих вінчиком. Тулуб в міру випуклий,

плечики високо припідняті, пологі. Прикрашався валиками, які інколи були з насічками. D - 12-18 см, d - 7-13 см, H - 28-35 см. Виділяються вази з більш округлими формами (рис.6, 14-15). Широкого розповсюдження отримали в фазі LT C1 [44, fig.6, 7, fig.8, 2].

Тип VII. Вази з добре відігнутих в'їнчиком і широким горлом. Тулуб округлий з найбільшим розширенням у нижній третині. Поверхня посуду оздоблювалася валиками, врізаними боріздками та штапованим декором. D - 18 см, d - 11 см, H - 35-39,5 см (рис.6, 13). Відомі у похованні 82 кельтського могильника в Пішколті, яке датується фазою LT C1a [44, p.76, fig.12, 5,7; 45, fig.7, 107; fig.8].

До наступної групи кружальної кераміки відносяться мініатюрні вази. D - 6-8 см, d - 3-6 см, H - 6-10 см. В'їнчик короткий, плавно відігнутий. Горло низьке та відносно вузьке. Тулуб посуду округлий та приспущений у нижню частину, до увігнутого дна (рис.6, 16-17). Такі вази існують на ранніх етапах, а саме у фазі LT B2 [42, fig.6,4, fig.7,3, fig.10,10; 43, fig.6,6, fig.17,10].

Значну групу складають мископодібні вази. У них добре відкрите устя та низьке конічне горло. Найбільше розширення тулуба припадає на середину чи нижню третину. Інколи дно з омфалосом. Оздоблювалися валиками чи врізаними боріздками. D - 9-19 см, d - 7-10 см, H - 8-19 см. В цій групі кружальної посуду в залежності від форми корпусу виділяються два типи:

Тип I. Вази з плавно відігнутих в'їнчиком та чітким біконічним профілюванням тулуба (рис.7, 1-2).

Тип II. Мископодібні вази із добре відігнутих в'їнчиком та овальним тулубом. Виділяються два варіанти:

Варіант А. Посудини з чітко виділеним тулубом (рис.7, 3-4).

Варіант Б. Кераміка з овальним і жорстко випуклим тулубом (рис.7, 5-6).

Цей посуд з'являється у фазі LT B2, де зазвичай використовувався у якості супровідного інвентаря в похованнях [42, fig.5, 5, fig.7, 16,18,21; 26, obr.2, 8, obr.4, 3,4]. Форма відома до початку пізнього латену [18, s.387-388, obr.7, 7-10].

Наступну значну групу гончарного посуду складають миски біконічної форми, які відрізняються висотою та формою в'їнчика, що дозволяє виділити п'ять типів:

Тип I. Приземисті миски з овальним тулубом, плавно відігнутих в'їнчиком середньої довжини. Шийка коротка. Як варіант, інколи з чітко відокремленими від шийки плечиками. D - 17,5-36,5 см, d - 3-9 см, H - 3,5-8 см (рис.7, 7-8). Широкого розповсюдження отримали у фазі LT B2 [42, fig.3, 6,2, fig.9, 8; 26, obr.3, 1].

Тип II. Також приземисті миски. В'їнчик короткий і потовщений. Горло слабо виражене, тулуб овальний. D - 15-29 см, d - 6-11 см, H - 6-10 см (рис.7, 9-10). Відомі з фази LT B2b [19, tab.II, 1] та продовжували існувати і надалі.

Тип III. Великі глибокі миски з коротким потовщеним в'їнчиком. Шийка середнього розміру. D - 18-24 см, d - 6-9,8 см, H - 11,3-14 см. Широко розповсюджені з фази LT C [23, pl.V, 5, VII, 3, IX, 1], продовжуючи існувати в дакійській культурі регіону [32, p.60]. Виділяються два варіанти:

Варіант А. Миски з припіднятими плечиками та широким дном (рис.7, 11).

Варіант Б. З приспущеними до середини тулуба плечиками та вузьким дном (рис.7, 12).

Тип IV. Сіроглиняна біконічна миска з сильно відігнутих в'їнчиком і профільованими плечиками. D - 15,5 см, d - 7 см, H - 7,2 см (рис.7, 13). Відома з поселення Бакта, яке відноситься до фази LT D [7, с.22].

Тип V. Біконічні миски невеликого розміру, в'їнчик загнутий у середину. Цілий екземпляр відомий з поховання 40 могильника Пішколті, яке І.Неметі відносить до фази LT B2/C1. Розміри: D - 17 см, d - 7,5 см, H - 7 см [44, p.62, fig.3, 2] (рис.7, 14). Зазначимо, що миски аналогічної форми відомі і в ліпному виконанні (ліпні миски II типу).

Глечики. Поділяються на два типи:

Тип I. Представлений невеликими стрункими, зазвичай сіроглиняними біконічними глечиками. Між собою різняться висотою горла. Прикрашалися валиками, в окремих випадках врізним та штапованим декором. D - 4,5-9,2 см, d - 3,5-6,9 см, H - 5-16 см (рис.8, 1-3). Слід відмітити, що подібні глечики входили в комплекси латенської культури протягом усього її існування.

Тип II. З плавно відігнутих в'їнчиком і добре розкритим горлом. Тулуб округлий, найбільше розширення спущене до нижньої третини. Ручка трохи виступає над устям. З орнаментацийних прийомів використовувалися валики та штапований декор. D - 12 см, d - 8 см, H - 20 см (рис.8, 6). З'являються у фазі LT C1a [44, p.87, fig.19, 6; 45, fig.7, 101] і продовжують використовуватися без особливих змін до класичної фази дакійської культури [46, fig.XXX, 2-3].

Черпаки. Нечисленна група кружальної посуду. За параметрами виділені в два типи:

Тип I. Черпаки з високою циліндричною шийкою та плавно відігнутих в'їнчиком. Тулуб біконічний. Велика петлеподібна ручка високо виступає над устям. Найбільше розширення припадає на нижню третину самої посудини. D - 6 см, d - 4 см, H - 8,2 см. Відомі у фазі LT B2 [42, fig.7, 20] (рис.8, 4).

Тип II. Форма біконічна, приземиста, з добре відкритим горлом. В'їнчик плавно відігну-

тий. Найбільше розширення в центральній частині. D - 9,5-11,8 см, d - 4,2-7,2 см, H - 8,5-12,5 см. Відомі у фазі LT B2 [42, fig.7, 4; 45, fig.3, 5]. Серед цього типу виділяються два варіанти:

Варіант А. Черпаки з ручкою, що трохи виступає над устям (рис.8, 5).

Варіант Б. З високою ручкою, яка кріпилася до вінчика та біля згину тулуба (рис.8, 7).

Канфарос. Широкогорлий посуд з двома ручками, плавно відігнутим вінчиком і біконічним тулубом. Дно виділене, на плитчастому піддоні. Ручки виступають над устям, кріпилися до вінчика і найбільшого розширення тулуба. D - 9,6 см, d - 5,6 см, H - 8 см (рис.8, 8). У Верхньому Потиссі цілий екземпляр відомий у похованні 24 могильника Пішколт [43, р.79; fig.4, 3] яке відноситься до раннього етапу існування некрополя [45, fig.7, 19, fig.8]. На кельтських пам'ятках поза межами регіону канфароси відносно поширений тип посуду. Зазначимо, що в подальшому вони входять у керамічну колекцію городища Мала Копаня [8, с.178, рис.6, 33].

Горщики. Невелика група посуду, яка за своїми параметрами виділена у два типи:

Тип I. З добре відкритим горлом і плавно відігнутим вінчиком. Тулуб з добре вираженими високо припіднятими плечиками, від яких конічно звужується до дна. D - 13-18 см, d - 7,7-15 см, H - 12,2-30 см. Відомі з фази LT B2a [42, fig.6, 2, fig.9, 10] та існують до фази LT C1 [44, fig.4, 3] (рис.8, 9-10). Серед цього типу виділяються два варіанти:

Варіант А. Горщики з плавним переходом плечиків до короткої шийки (рис.8, 9).

Варіант Б. Посудини з чітко відокремленими від шийки плечиками (рис.8, 10).

Тип II. Горщики з плавно відігнутим вінчиком. Горло добре розкрите. Тулуб округлий з найбільшим розширенням у середній частині. D - 12 см, d - 8,4-9 см, H - 18-21 см. З'являються у фазі LT C1a [44, fig.23, 9] (рис.8, 11).

Підгрупа В. Представлена графітовою керамікою, яка є однією з характерних рис латенської культури регіону. Вироблялася з ретельно підготовленої глини зі значним домішком графіту (до 50 - 60%). Вона становить незначний відсоток від загальної кількості кераміки, хоча і зустрічається майже на кожному поселенні (від 2 - 3% в житлових комплексах Братова до 20 - 35% в Бакті) [32, р.61]. Винятком є опідум Галліш-Ловачка, де за свідченням Т.Легоцького її збирали кошиками [35, old.146].

Графітова кераміка представлена горщикоподібним посудом - сітулами. Параметри: D - 12-27 см, d - 7,5-18 см, H - 8,6-29 см. Зазвичай на корпус наносилися вертикальні розчоси, інколи по горлу йшов розділяючий рубець, який вкривався насічками (рис.8, 12-14). Інших форм графітового посуду на поселеннях і могильни-

ках не виявлено [2, с.92]. Хронологічні рамки існування - від другої половини IV ст. до н.е. [23, р.59, 71-72, pl.I, 8] до фази LT D. Зустрічається в подальшому і на дакійських городищах Мала Копаня [8, с.181] та Земплін [39, s.118].

Підгрупа Г. До неї відносимо розписну кераміку. Вироблялася вона з домішкою дрібнозернистого піску. Випал наскрізний, на зламі жовтуватого кольору. На поверхню наносилися смужки коричневої та світло-коричневої фарби.

Розписна кераміка не отримала широкого розповсюдження в регіоні, представляючи дуже обмежену колекцію. На даний час зафіксовано два фрагменти з пізньолатенських поселень Бакта та Велика Бігань [32, р.61]. Цілком ймовірно, що вона виступає як імпорт з більш західних територій [2, с.143], можливо, з промислових центрів Подунав'я [25, s.499], під впливом яких у середині I ст. до н.е. у Земпліні розпочинається її виробництво [25, s.499; 33, s.12; 31, s.39].

На основі проведеної класифікації посуду латенського періоду Верхнього Потисся за керамічними матеріалами ключових пам'яток регіону визначено основні його риси (рис.1).

Аналіз ліпного посуду дозволяє відзначити збереження гальштатських традицій домашнього виробництва. Про це свідчить кераміка підгрупи А, яка має прямі аналогії в керамічних комплексах куштановицької культури та Саніслеу Нір (VI - IV ст. до н.е.). Це стосується і цілого ряду форм посуду підгрупи Б. У першу чергу це корчаги, біконічні горщики та миски перших двох типів та третього типу варіанта А.

Разом з цим, з'являються миски, які були невідомі до часу проникнення кельтів у регіон. Це миски третього типу варіанту Б та В (рис.4, 7-8), які імітують подібний посуд кельтського типу (рис.7. 7-8). Новою формою ліпного посуду можна вважати і глечики перших трьох типів (рис. 4, 9-12).

Відмічається також зменшення асортименту ліпної кераміки підгрупи Б, що, скоріш за все, пов'язано саме з запровадженням в північно-східній частині Карпатської улоговини місцевого гончарного виробництва, яке забезпечувало населення регіону парадним столовим посудом.

Аналіз кружального посуду та технологія його виробництва свідчить, що гончарство було принесене в регіон у сформованому вигляді кельтами, а наявність спеціалізованих майстерень Андриду, Ачиша та Добри вказує на запровадження гончарного ремесла як окремої галузі, з випуском продукції, розрахованої на широкий ринок збуту, що підтверджується керамічними комплексами поселень та поховань.

Протягом існування гончарства у кельтів спостерігається його розвиток. Це визначається розширенням асортименту продукції і по-

явою нових технологій у її виробництві.

Відмічається збереження елліністичних традицій у гончарстві на прикладі виробництва кратерів та канфаросів і появи посуду римського типу на останньому етапі розвитку латенської культури.

У подальшому, незважаючи на загибель латенської цивілізації в Карпато-Дунайському

ареалі під ударами даків в середині I ст. до н.е., використовуються кельтські традиції, що підтверджуються пам'ятками доримської Дакиї. У Верхньому Потиссі найбільш чітко це простежується за матеріалами Малокопанського городища (8).

1. Балагури Э.А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. – Ужгород, 2001. – 392 с.
2. Бідзіля В.І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. – К., 1971. – 184 с.
3. Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. – М., 1978. – 272 с.
4. Бобринский А.А. Гончарные мастерские и горны Восточной Европы (по материалам II – IV вв. н.э.). – М., 1991. – 272 с.
5. Кеменцеи Т. Культура Гава // Археология Венгрии. – М., 1986. – С. 115-138.
6. Котигорошко В.Г. Гончарное производство в Верхнем Потисье III – в. до н.э. – IV в. н.э. // *Východoslovenský pravek IV.* – Košice, 1993. – S. 143-156.
7. Котигорошко В.Г. Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. - IV в. н.э.). – Ужгород, 1995. – 131 с.
8. Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня // *Carpatica – Carpatika. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів.* – Ужгород, 2004. – Вип.31. – С. 172-192.
9. Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в эпоху латену // *Carpatica – Carpatika. Давнина і сучасність.* – Ужгород, 2005. – Вип.33. – С. 18-57.
10. Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. – Ужгород, 2008. – 430 с.
11. Мойжес В.В. Кружальна кераміка кельтів Верхнього Потисся // *Carpatica – Carpatika.* – Ужгород, 2007. – Вип.36. – С. 27-37.
12. Мойжес В.В. Еволюція ліпного посуду фракійців Верхнього Потисся // *Carpatica – Carpatika.* – Ужгород, 2008. – Вип.37. – С. 15-26.
13. Никулицэ И.Т. Северные фракийцы в VI – I вв. до н.э. – Кишинев, 1987. – 270 с.
14. Попович І.І. Курган куштановицької культури в с.Невицьке на Закарпатті // *Археологія.* – 1985. – №50. – С. 50-62.
15. Попович І.І. Закарпаття за доби раннього заліза. – Kraków-Lwów, 2006. – 121 с.
16. Семёнов С.А., Коробкова И.Ф. Технология древнейших производств. – Л., 1983. – 256 с.
17. Bader T., Lazin Gh. Marturii arheologice din județul Satu Mare. – Satu Mare, 1980.
18. Benadik B. K otázke chronologických vztahov keltských pohrebisk na Slovensku // *SA.* – 1963. – XI. – S. 339-390.
19. Budinský-Krička V. Keltsky žiarovy hrob z Kralovskeho Chlmca, okr. Trebišov // *AR.* – 1975. – 4. – S. 390-398.
20. Bujna J. Spiegelung der Sozialstruktur auf Laténezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken // *PA.* – 1982. – LXXIII. – S. 312-431.
21. Crișan I.H. Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania. – Baia Mare, 1966. – 93 p.
22. Crișan I.H. Ceramica daco-getică. – București, 1969. – 552 p.
23. Crișan I. În legătură cu datarea necropolei celtice de la Ciumești // *Marmatia.* – Baia Mare, 1971. – P. 55-92.
24. Demetrová S. Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku // *SA.* – 1986. – XXXIV. – S. 97-131.
25. Filip J. Keltové ve Střední Evropě. – Praha, 1956. – 552 s.
26. Gašaj D., Močalová H. Keltské žiarove hroby z Valalíkov-Košťian // *HC.* – 1987. – 18. – S. 247-262.
27. Henning J. Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im I. Jahrtausend u. Z. // *Zeitschrift für Archäologie.* – 1977. – 11. – S. 81-206.
28. Hunyady I. Kelták a Karpátmedencében // *Diss. Pann., II.* – Budapest, 1942-1944. – 153 old.
29. Jurečko P. Problematika tzv. sivej keramiky v dobe rímskej so zreteľom na výsledky výskumu na východnom Slovensku // *Historica Carpatica.* – 12. – 1981. – S. 169-209.
30. Kolník T. Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov // *SA.* – 19. – 1971. – S. 499-558.
31. Kopin. R. Dejiny keramiky na Slovensku od praveku po dnešok. – Košice, 1999. – 271 s.
32. Kotigoroško V. Ţinuturile Tisei Superioare in veacurile III i. e. n. - IV e. n. (Perioare La Tene și romană). – București, 1995. – 338 p.
33. Lamiová M. Zemplín obec s bohatou minulosťou. – Košice, 1993. – 77 s.
34. Lazin Gh. Descoperiri dacice din sec. III i. e. n. - I e. n. in județul Satu Mare // *SMSC.* – 1982. – V - VI.

- P. 69-91.
35. Lehoczy T. Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén // *AÉ.* – 1901. – XXI. – S. 145-146.
  36. Ludikovský K. K technologii na kruhu vyráběné pravěké keramiky // *AR.* – 1960. – XII. – S. 66-79.
  37. Miroššajová E. Záchraný výskum halštatského sídliska v Stretavke, okr. Michalovce // *AR.* – 1979. – XXXI. – 2. – S. 121-143. 35
  38. Miroššajová E. Problematika osídlení východního Slovenska v době halštatské // *SA.* – 1987. – 1. – S. 107-164.
  39. Miroššajová E., Čaplovič D. Najnovšie vysiedky výskumu vcasnodejinneho a stredovekeho osídlenia v Zempline // *Východoslovenský pravek III. Príspevky k pravekým a včashym dejinam vychodneho Slovenaka.* – Košice, 1991. – S. 115-132.
  40. Némethi I. Cuptoare de ars ceramică din epoca laténe de la Andrid (jud. Satu Mare) // *SCIVA.* – 1974. – XXV. – P. 579-583.
  41. Némethi I. Das späthalstattzeitliche Gräberfeld von Sanislau // *Dacia.* – 1982. – XXVI. – S. 115-144.
  42. Némethi I. Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare. I // *Traco - dacica.* – 1988. – IX. – P. 49-73.
  43. Némethi I. Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare. II // *Traco - dacica.* – 1989. – X. – P. 75-114.
  44. Némethi I. Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare. III // *Traco - dacica.* – 1992. – XIII. – P. 59-112.
  45. Némethi I. Necropola Laténe de la Pişcolt, jud. Satu Mare. IV // *Traco - dacica.* – 1993. – XIV. – P. 117-129.
  46. Preda C. Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprîncenata. – Bucureşti, 1986. – 199 p.
  47. Reinecke P. Zu den Gräberfunden von Bodenbach a.d. Elbe // *WPZ.* – 1915. – S. 12-47.
  48. Vizdal J. Zachraný výskum keltského pohrebiska v Ižkovciach // *SA.* – 1976. – XXIV. – 1. – S. 151-190.
  49. Zirra V. Un cimitir celtic în nord-vestul României. – Baia Mare, 1967.

РЕЗЮМЕ КЛАССИФИКАЦИЯ КЕРАМИКИ ВЕРХНЕГО ПОТИСЬЯ ЭПОХИ ЛАТЕНА

Мойжес В.В. (Ужгород)

Наиболее массовой категорией археологического материала выступает керамика - один из главных источников в определении этнической принадлежности и хронологии той или иной культуры. В статье подана классификация керамики с памятников региона эпохи латена.

Вся посуда, в зависимости от технологии производства, состоит из двух больших групп (лепной и гончарной), которые в свою очередь по функциональному назначению делятся на подгруппы.

Анализ лепной посуды показал, что в своём большинстве она сохраняет традиции предшествующих фракийских культур Верхнего Потисья (Гава, Куштановицкая), а гончарная указывает на появление нового этноса - кельтов. С их приходом в конце IV в. до н.э. постепенно формируются новые отрасли производства, в том числе и гончарство. Проведённый анализ продукции мастерских свидетельствует о высоком уровне развития гончарного ремесла, в котором использовались различные технологические приёмы и в значительной мере расширился ассортимент посуды.

Ключевые слова: Верхнее Потисье, латен, кельты, даки, лепленная посуда, гончарное производство, типология керамики, технология изготовления.

SUMMARY CLASSIFICATION OF UPPER TISZA REGION CERAMICS OF LA TENE EPOCH V. Moizhes (Uzhhorod)

The most mass category of archeological material is ceramics – one of the main sources in defining of chronology and ethnical belonging to that or another culture. There is a classification of ceramics from region monuments of La Tene epoch in this article.

All dishes in dependence of production technology consist of two big groups (hand-made and pottery) which in their turn divide into groups by their functional purpose.

Analysis of hand-made dishes showed that its biggest part keeps traditions of precede fracion cultures in Upper Tisza region (Gava, Kushtanovytsyka) and pottery shows on appearing of a new ethnos – Celts.

With their coming in the end of the IV century BC new branches of industry and pottery in that number appear gradually. The analysis of workshops production which was made testifies about high level of pottery handcraft development in which different technological methods were used and assortment of dishes widen largely.

Key words: Upper Tisza, laten, kelts, the Dutch, crockery, pottey making, ceramics typology, production technology.

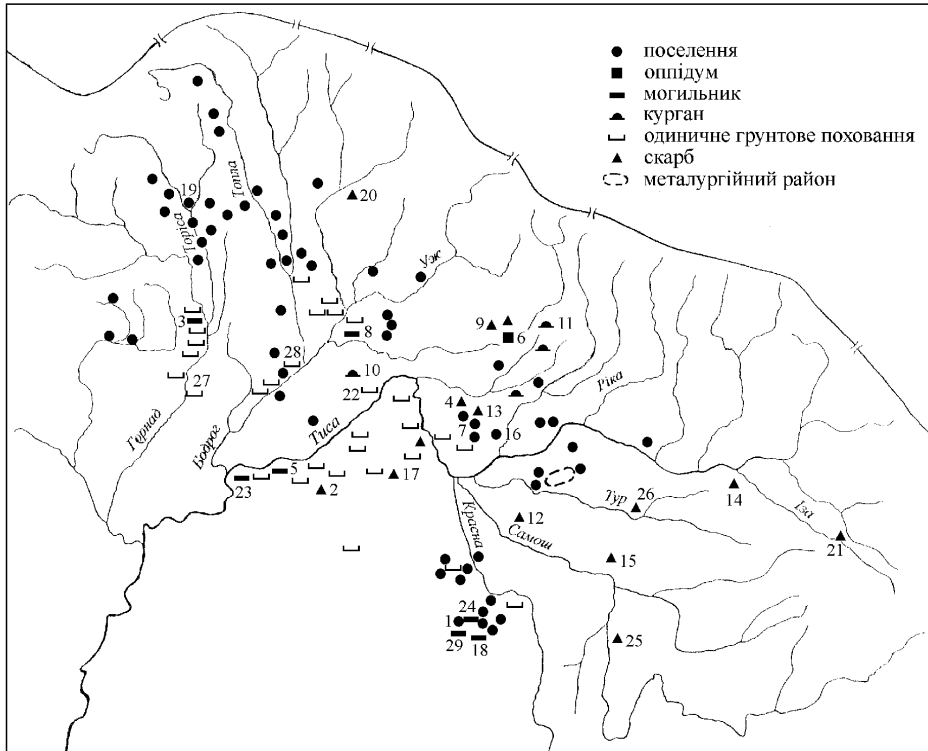

Рис. 1. Карта розміщення пам'яток латенської культури Верхнього Потисся (по В.Г. Котигорошку). Основні пам'ятки:
 1-Береа; 2-Буй; 3-Валалікі-Коштяни; 4 -Велика Гораздовка; 5-Гава;
 6-Галіш-Ловачка; 7-Дідово; 8-Іжковці; 9-Клячаново; 10-Краловські
 Хлмець; 11- Куштановиця; 12 - Лазурь; 13-Мала Бігань; 14-Сігетул
 Мармацей; 15- Медіешул Аурит; 16- Мужієво; 17- Петнехаза; 18-
 Пішколт; 19-Прешов; 20-Птічсь; 21-Розавлеа; 22-Розвадь; 23-Саболч;
 24-Саніслеу; 25-Тулгієш; 26-Турулунг; 27-Фелшу Мере; 28-Цейков;
 29-Чумешть.

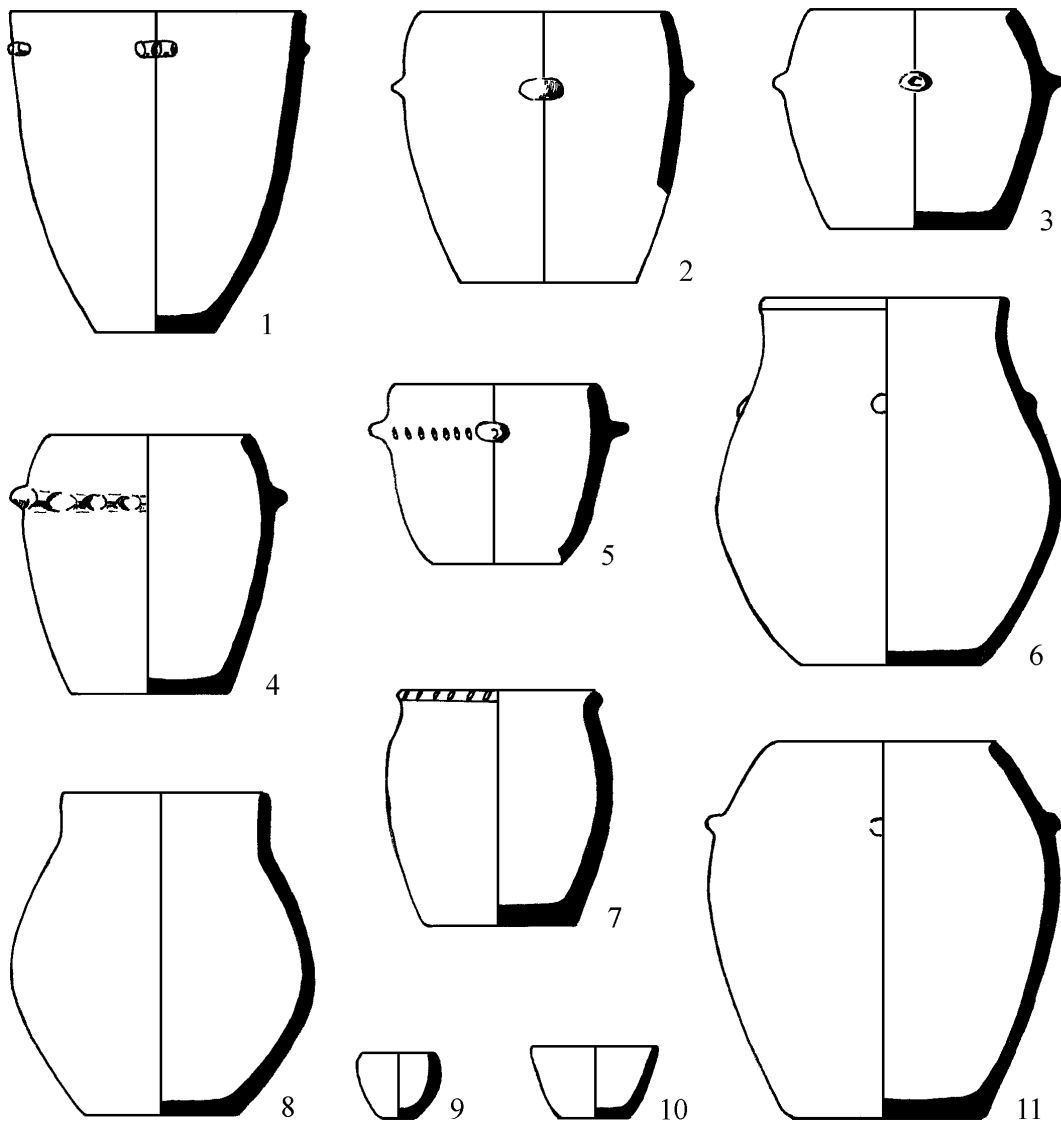

Рис. 2. Ліпний посуд пам'яток латенської культури Верхнього Потисся.
Підгрупа А (горщики, корчага, кубки).
1- Фелшу Маре; 2,7 - Мужієво; 3-4, 8-11 - Пішколт; 5 - Галіш-Ловачка;
6 - Валаліки-Коштяни.

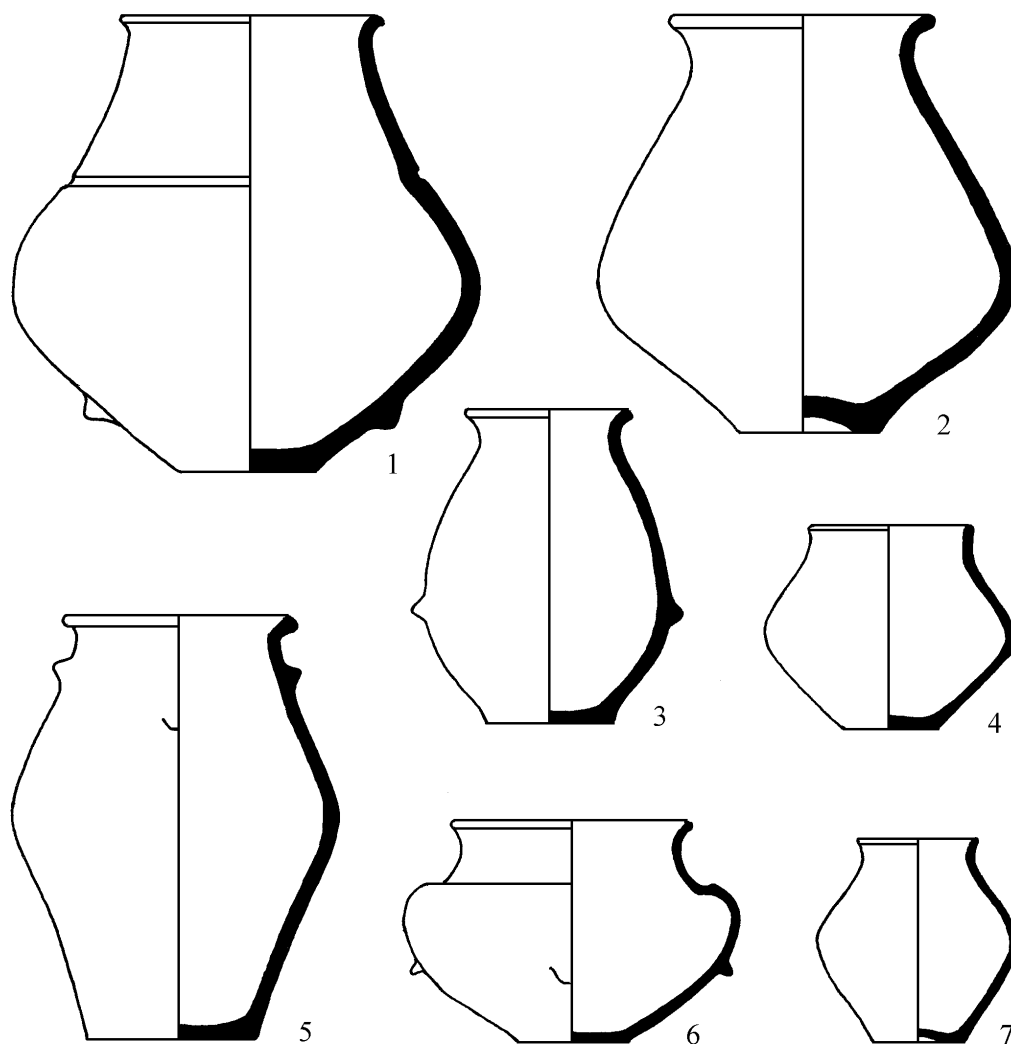

Рис. 3. Ліпний посуд пам'яток латенської культури Верхнього Потисся.
Підгрупа Б (корчаги, ваза, горщики).
1,6 – Чумешть; 2-3, 5,7 – Пішколт; 4 – Береги.

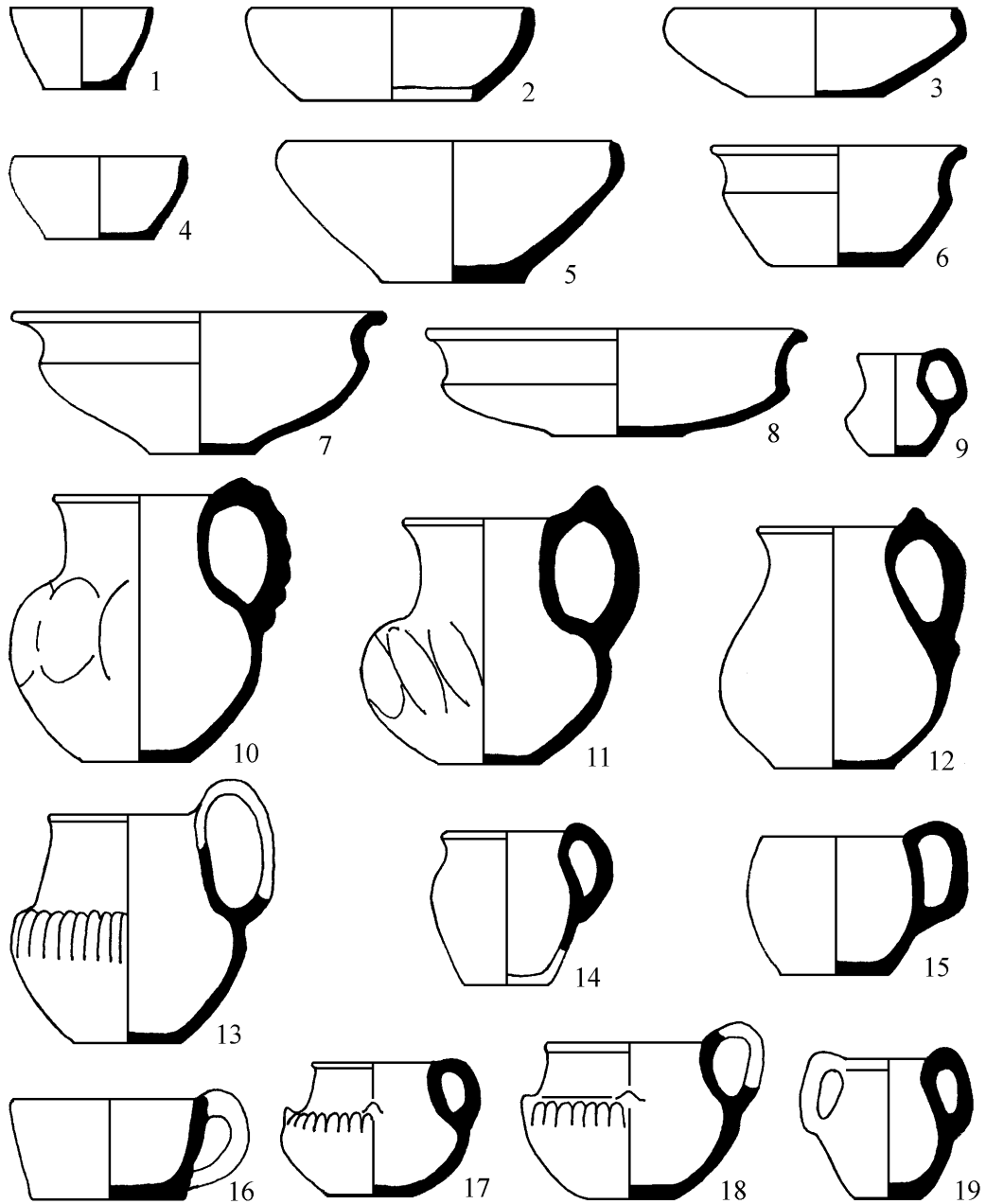

Рис. 4. Ліпний посуд пам'яток латенської культури Верхнього Потісся.
Підгрупа Б (миски, глечики, черпаки, кратер).
1,6,9,11-12,19 - Пішколт; 2 - Мужієво; 3,5,14 - Бакта; 4 - Виноградово II;
7-8,13,16-18 - Чумешть; 10 - Галіш-Ловачка; 15 - Саніслеу.

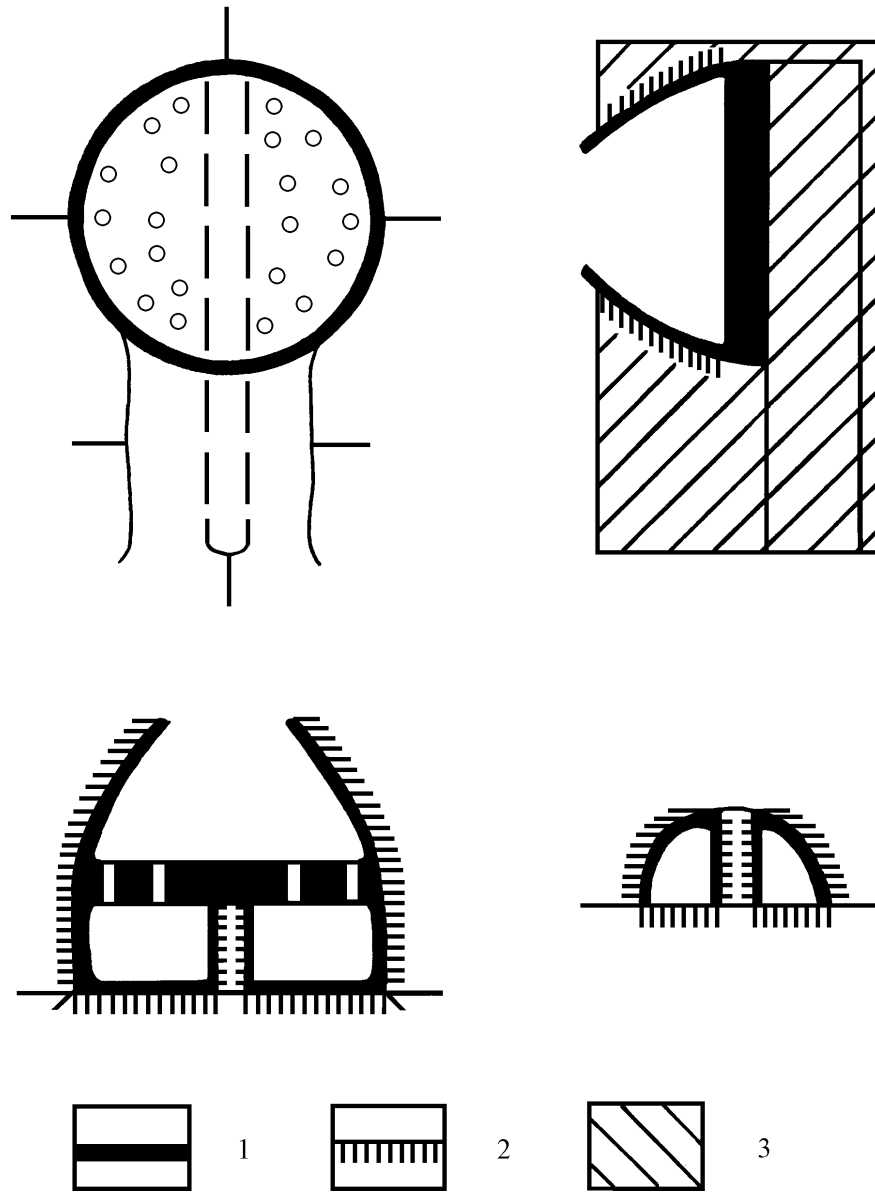

Рис. 5. Двох'ярусна піч варіанту В. 1 - обмазка; 2 - пропалений шар; 3 - материк.

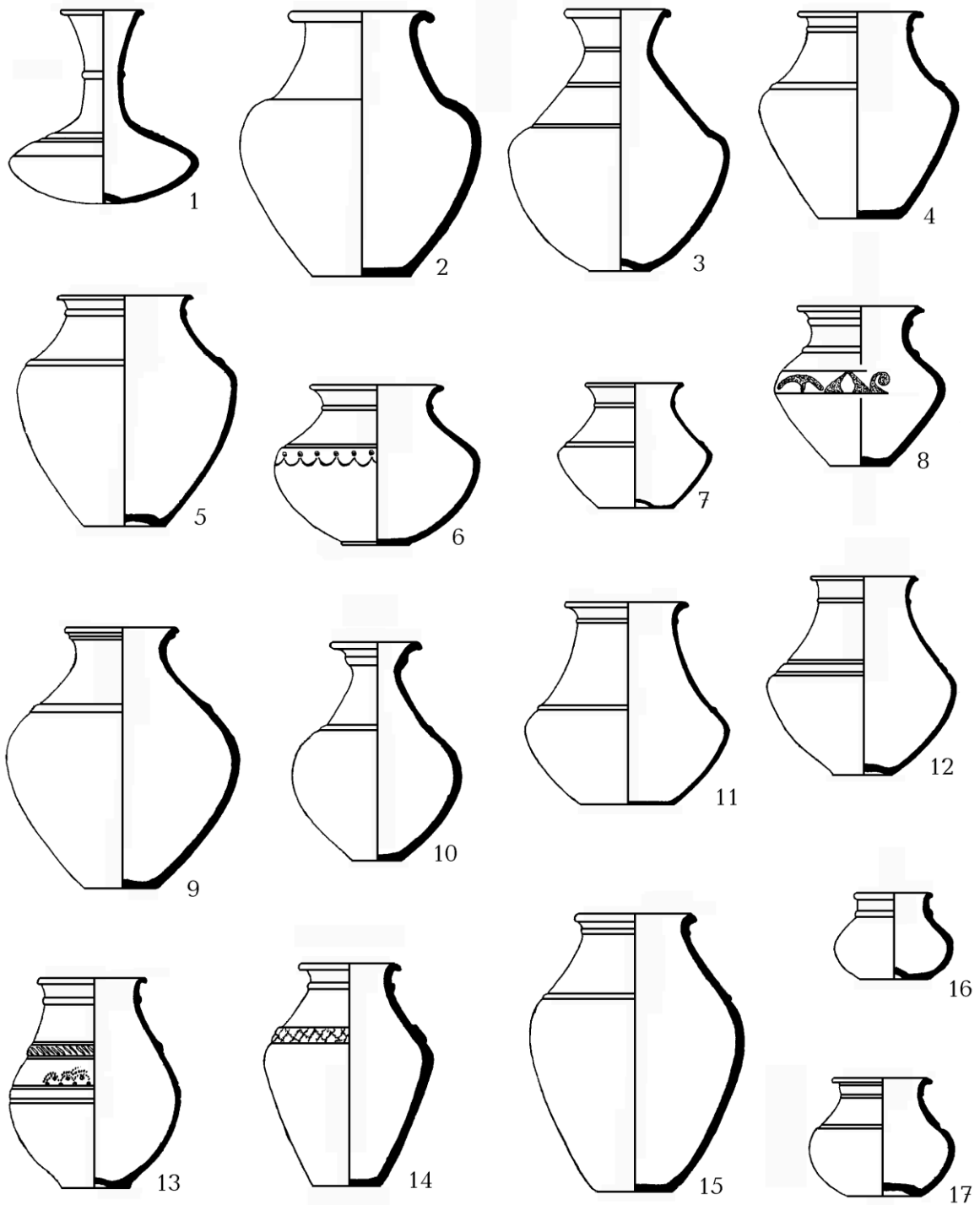

Рис. 6. Кружальний посуд пам'яток латенської культури Верхнього Потисся.
Підгрупа А і Б (вази).
1-6,12-14,16,17 – Пішколт; 7,11 – Валалікі-Коштяни; 8 – Муфгину-Міц;
9,10,15 – Чумешть.

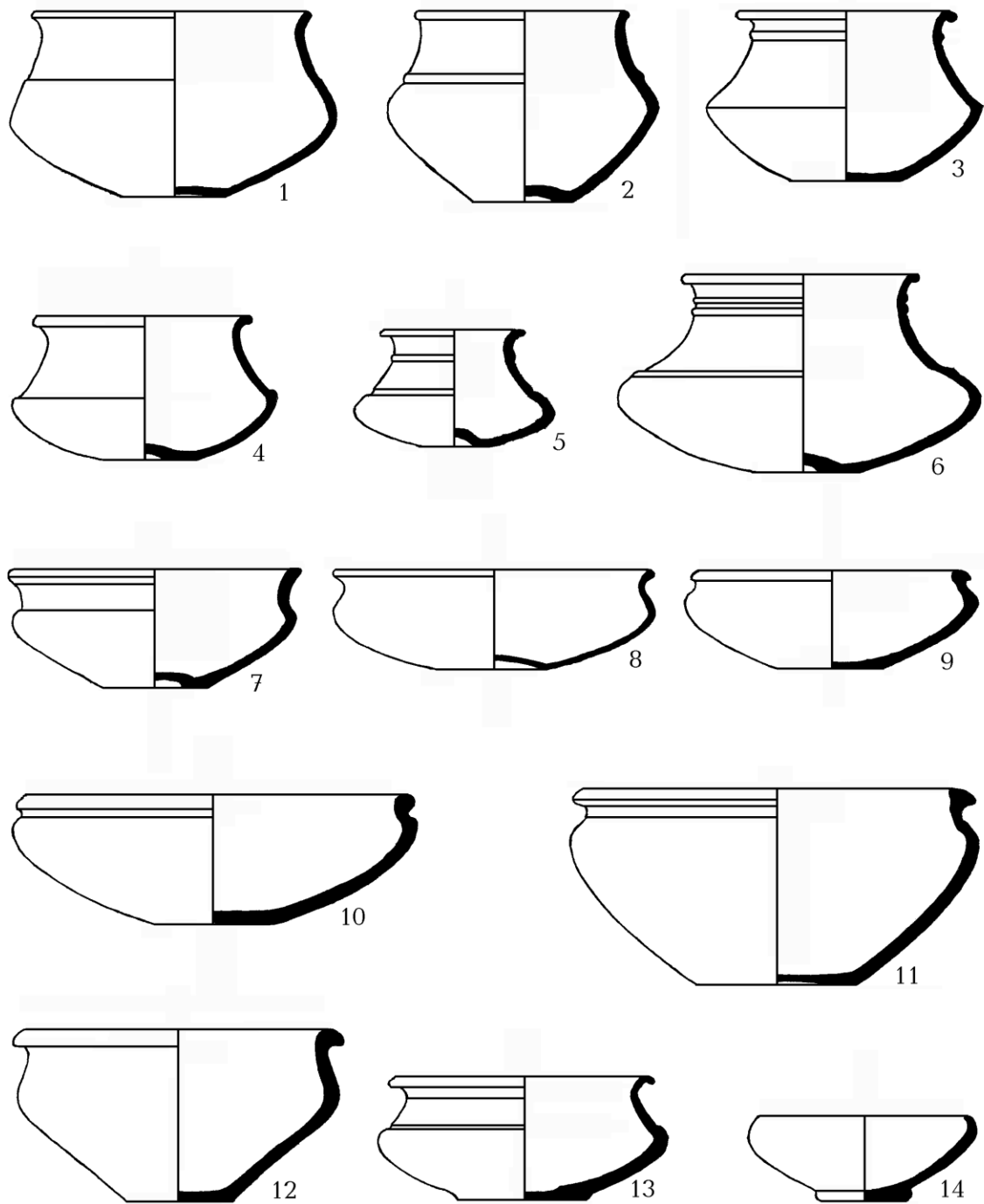

Рис. 7. Кружальний посуд пам'яток латенської культури Верхнього Потися.
Підгрупа А і Б (мископодібні вази, миски).
1,8 – Валалікі-Коштяни; 2-6,14 – Пішколт; 7 – Кошице; 9-11 – Бакта;
12 – Чумешть; 13 – Мужієво.

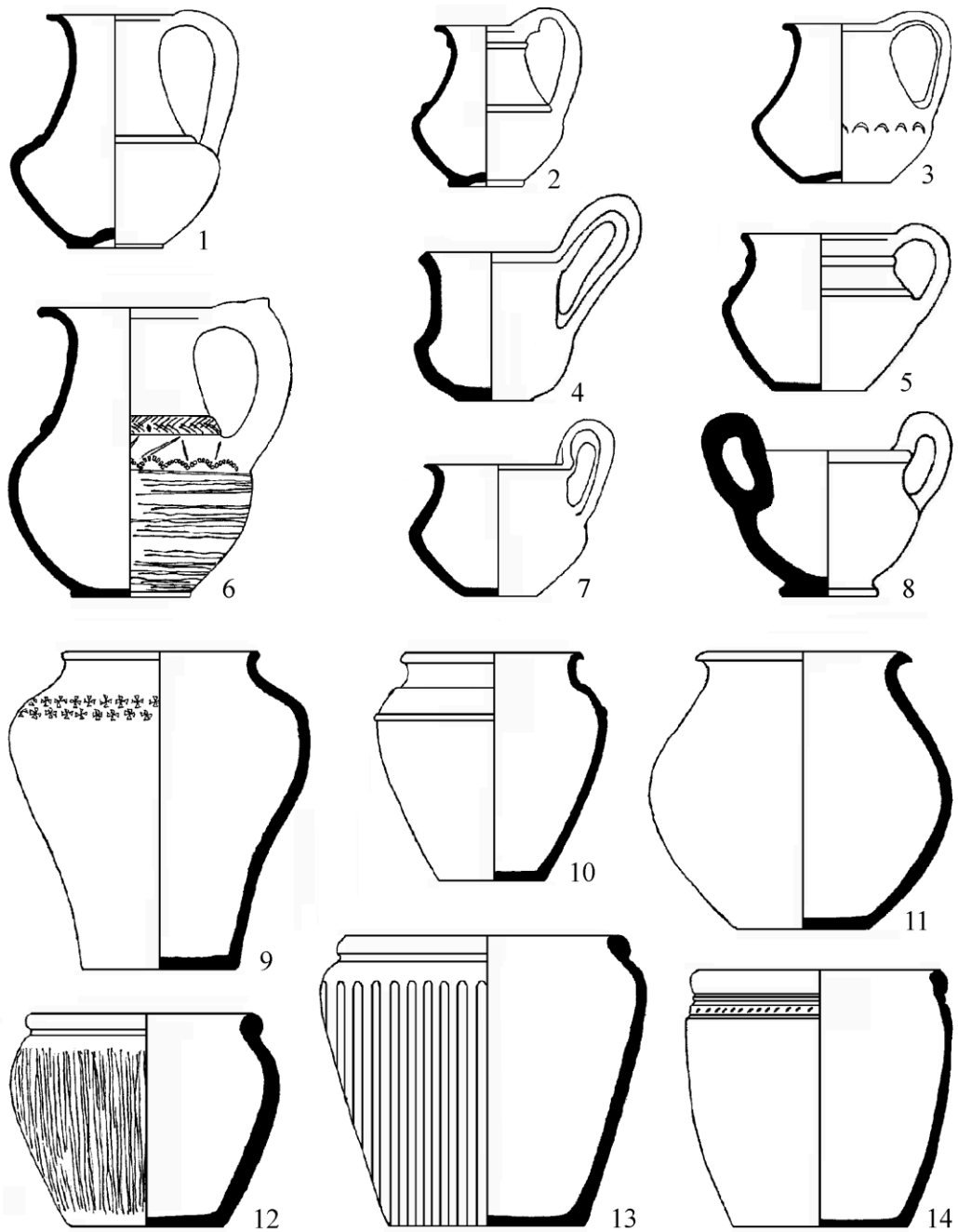

Рис. 8. Кружальний посуд пам'яток латенської культури Верхнього Потисся.
Підгрупа А,Б і В (глечики, черпаки, канфарос, горщики, сітули).
1-11 - Пішколт; 12 - Чумешть; 13-14 - Галіш-Ловачка.